

**Ενότητα. Μεθοδολογικά ζητήματα διδασκαλίας της ξένης λογοτεχνίας από
μετάφραση
Κείμενα για το Ανθολόγιο Νεότερης Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας**

3. Κώστας Βούλγαρης, "Ένα βιβλίο ζητά ψήφο εμπιστοσύνης. Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία, *Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Β' Ενιαίου Λυκείου (επιλογής): Νάσος Βαγενάς, Τάκης Καγιαλής, Λάμπρος Πόλκας, Νίκος Ταραράς, Γιώργος Φράγκογλου (Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων)", *Ο Πολίτης* 58 (Νοέμβριος 1998) 44-46.

Κείμενο

Έχουμε μπροστά μας ένα βιβλίο προκλητικό για τα δεδομένα της μέσης εκπαίδευσης και μάλλον ασύμβατο με την εικόνα που έχει η υπόλοιπη κοινωνία για τα συμβαίνοντα εκεί. Πού βρίσκεται, όμως, η πρόκληση;

Όσοι δεν γνωρίζουν καθόλου τη σημερινή σχολική πραγματικότητα, ίσως να σταθούν για λίγο στο εξώφυλλο. Ένα σχολικό βιβλίο που θα προέτασσε τον πίνακα του Πάμπλο Πικάσο *Στην ακρογιαλιά* ήταν αδιανόητο πριν είκοσι χρόνια και σίγουρα θα ξεσήκωνε θύελλα αντιδράσεων απ' τους τοποτηρητές των "χρηστών ηθών". Τα χρόνια, όμως, πέρασαν και σήμερα οι πίνακες του ζωγράφου χρησιμοποιούνται ευρέως (μέχρι καταχρήσεως), καλύπτοντας ποικίλες ανάγκες της σχολικής ζωής, ακόμα και τρέχουσες διακοσμητικές. Κατά τον ίδιο τρόπο, είναι ανεκτό ένα σχολικό βιβλίο να τελειώνει με τις οδηγίες του Τριστάν Τζαρά για το *Πώς να φτιάχνετε ένα ντανταϊστικό ποίημα* και, μάλιστα, καμιά ιδιαίτερη εντύπωση δεν προκαλείται. Βέβαια, όταν το ίδιο βιβλίο κατευοδώνει τον αναγνώστη - μαθητή με τους στίχους του Καβάφη

'Ισως το φως θα 'ναι μια νέα τυραννία.

Ποιος ξέρει τί καινούρια πράγματα θα δείξει.

τότε, σίγουρα ενοχλούνται κάποιοι σημερινοί θεματοφύλακες και επίδοξοι σωτήρες των ευαίσθητων ψυχών της νεολαίας μας, αλλά εντός του σχολείου δεν πρόκειται και πάλι τίποτα να συμβεί. Η σχολική πραγματικότητα έχει αλλάξει λοιπόν τόσο, ώστε ούτε οι επιλογές του κυρίως σώματος του εν λόγω βιβλίου, η εικονογράφηση, ο Μαγιακόφσκι, ο Μπρέχτ (και ο ζητούμενος σχολιασμός του στίχου του "*Καλά τους κάνουν: για του έθνους την ομόνοια!*"), τα βιογραφικά του Βιγιόν, η παράθεση της ίδιας Στροφής (1, XII) του Μορεάς σε μετάφραση Εφταλιώτη, Μαλακάση και Καρυωτάκη και η συνακόλουθη ερώτηση αρκούν από μόνα τους για να διασαλεύσουν την εκπαιδευτική τάξη. Όλα αυτά απλώς δεν λειτουργούν, γιατί απορροφώνται από τους ρυθμούς και τις ανάγκες της καθημερινότητας, ατονούν μπροστά στο κυνήγι των μορίων, χάνονται μέσα στον ορυμαγδό των "πληροφοριών". Όταν όμως, επιπλέον, στην *Εισαγωγή* του βιβλίου δηλώνεται ευθαρσώς πως "η νεοελληνική λογοτεχνία ήταν πάντοτε ένας δέκτης των λογοτεχνικών κινημάτων της Ευρώπης, δεν υπήρξε ποτέ πομπός", τότε όντως εγγίζουμε τα όρια της πρόκλησης, αφού και ο πλέον απομακρυσμένος παρατηρητής των σχολικών πραγμάτων

καταλαβαίνει ότι εδώ διακυβεύονται πράγματα σημαντικά. Αλλά και ένας εκπαιδευτικός, παρά την όση ρουτίνα και φθορά, με την πρώτη ματιά θα διαπιστώσει πως πρόκειται για ένα διαφορετικό βιβλίο, που βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με άλλα, πρόσφατα μάλιστα, τα οποία εκκινούν από τα προαιώνια κλέη, για να προβάλλουν και να διεκδικήσουν το μερίδιο της χώρας μας στη διαμόρφωση του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού, αφού εμείς δώσαμε τα φώτα και άρα δικαιούμαστε να αισθανόμαστε κληρονόμοι και να εγείρουμε αξιώσεις επί της νομής... Μα σε μια ενδεχόμενη δημόσια συζήτηση περί αυτών, η *Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία* δεν θα έβρισκε συμμάχους ούτε ανάμεσα στους κατά παράδοση "προοδευτικούς", γιατί φροντίζει να διαχωριστεί, προκαταβολικά, και από ένα ακόμα μύθευμα, που έθρεψε τις γενεές πάσης των αριστερών, δηλαδή το μύθευμα της "καθυστέρησης", αφού: "Η προσεκτική εξέταση των δεδομένων δείχνει ότι τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα μπαίνουν στις ελληνικές περιοχές σε χρόνο φυσιολογικό, σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα ταχύτερα απ' ό,τι κανονικά να αναμενόταν".

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με ένα ενδιαφέρον διδακτικό βιβλίο, που οργανώνεται πέρα από τα εσκαμμένα και δεν διστάζει να κάνει και επιλογές που από πρώτη άποψη ξενίζουν, αφού τολμά να μην περιλάβει στην ανθολόγηση τον Ρεμπώ, τον Βερλαίν, τον Μαλλαρμέ ή τον Βαλερύ, την ίδια στιγμή που επιμένει όχι μόνο στον Μπωλνταίρ ή στον Σίλλερ, αλλά και στους παρνασσιστές, στον Λενάου, στον Ερεντιά, στην Άννα ντε Νοάιγ και στην Συμπόρσκα ή στον Μπρετόν και στον Τζαρά (όχι όμως στον Αραγκόν). Το βιβλίο προσπαθεί να καλύψει τις διδακτικές ανάγκες, συνυπολογίζοντας και τη σημερινή ελληνική εκδοτική πραγματικότητα, αποτελεί έναν χρήσιμο συνοπτικό οδηγό της νεότερης ευρωπαϊκής ποίησης και πεζογραφίας, χρήσιμο όχι μόνο για τους μαθητές της Β' Λυκείου που θα το επιλέξουν για μάθημά τους αλλά και για έναν μέσο αναγνώστη λογοτεχνίας. Με άλλα λόγια, το εν λόγω βιβλίο στέκεται με αξιώσεις στα ράφια των βιβλιοπωλείων, πράγμα εξαιρετικά σπάνιο για σχολικά βιβλία, μη εξαιρουμένων των πανεπιστημιακών. Η αφόρητη πίεση, που ασκείται από τον συνοπτικό χαρακτήρα του και τη διδακτική χρήση του, δεν αποστεώνει τη γλώσσα, οι αναγκαίες ισορροπίες δεν οδηγούν στην επιλογή της πλέον ουδέτερης, περιγραφής και άνευρης λέξης στα κρίσιμα σημεία, ή παράθεση σχολίων και στοιχείων, για κάθε ανθολογούμενο, δεν ενδίδει στη μιξέρια της διεκπεραίωσης, στη σύνδεση με τα καθ' ημάς τολμά να αφήσει έξω από την ανθολόγηση τον Κάλβο, τον Παλαμά και τον Ελύτη, προκρίνοντας την *Μπαλλάντα* στους άδοξους ποιητές των αιώνων του Καρυωτάκη, προφανώς λόγω του θέματός της, ενώ επανέρχεται με το *Δικαίωσις* του ίδιου ποιητή, βαίνοντας προς το συναρπαστικό κλείσιμο του βιβλίου.

Με όχημα τις κατά τεκμήριο καλύτερες μεταφράσεις που κατά καιρούς επιχειρήθηκαν από Έλληνες λογοτέχνες (σεβαστές και οι ιδιαίτερες προτιμήσεις των ανθολόγων, αφού μιλάμε για βιβλίο και όχι για κολάζ), φτιάχνεται ένα βιβλίο που ενσωματώνει σημερινές οπτικές και δεδομένα, φθάνοντας, όμως, κάποιες στιγμές σε ακρότητες, όπως είναι η κατάταξη του Νικόλα Κάλας στους φουτουριστές. Βεβαίως, η διατύπωση είναι προσεγμένη και ίσως η ένστασή μου να δείχνει υπερβολική ή σχολαστική, αλλά θεωρώ ιδιαίτερα σημαντική τη λειτουργία ενός διαγράμματος στην εικόνα που θα σχηματίσει ο αναγνώστης και ιδιαίτερα ένας δεκαπεντάχρονος μαθητής, γιατί αυτή η εικόνα εγγράφεται ισχυρά και τον ακολουθεί. Αυτή η "φουτουριστικοποίηση" του Κάλας παραπέμπει, αναπόφευκτα, στην πρόσφατη συζήτηση για τη σχέση των ημέτερων σουρεαλιστών ποιητών με το "φασιστικό ιδεώδες", όπου ο Κάλας δεν χωρούσε με κανένα τρόπο στο σχήμα που πρότεινε ο

Τάκης Καγιαλής και, δυστυχώς, δεν μπορώ να εννοήσω άλλως πώς τη σχετική αναφορά παρά μόνο ως επιμονή, άκομψη και δογματική. Δεν θα πρότεινα την ανώδυνη οδό των "φουτουριστικών γυμνασμάτων" του Φώτου Γιοφύλλη, ούτε την απουσία κάθε αναφοράς των επιδράσεων του φουτουριστικού κινήματος στην ποίησή μας. Η διατύπωση "*ο φουτουρισμός (...) θα βρεί αισθητότερη ανταπόκριση, κατά τη δεκαετία του 1930, σε ποιήματα του Νικόλαου Κάλα*" θα ήταν σωστή και ανεκτή, αν ακολουθούσαν τα ονόματα των περισσότερων ποιητών της "γενιάς του 30"...

Μια άλλη παρατήρηση αφορά την οργάνωση της ύλης του βιβλίου, όπου, αν και το τρίτο μέρος της *Εισαγωγής* επιγράφεται "Η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία", τα αντίστοιχα κείμενα εξωθούνται στο *Παράρτημα*, προσφέροντας εκ νέου έδαφος για τις γνωστές και ποικίλες απόψεις και μυθεύματα περί των σχέσεων της ημεδαπής με την εξ Εσπερίας λογοτεχνία, αντιφάσκοντας με την κύρια κατεύθυνση του βιβλίου. Και το πρόβλημα δεν αμβλύνεται, αλλά μάλλον επιτείνεται, από τη συμπερίληψη ενός μόνο ποιήματος, του ιταλικού σονέτου του Σολωμού *Στο θάνατο του Φόσκολου*, στο ανθολόγιο των Ευρωπαίων, κατ'αντίστιξη με το *Στη Ζάκυνθο* του ίδιου του Φόσκολο, που εντάσσεται στο *Παράρτημα*.

Μα ένα σχολικό ανάγνωσμα κρίνεται, πρώτ' απ' όλα, από τη χρησιμότητά του και την τύχη του στη σχολική πραγματικότητα. Το συγκεκριμένο, κατά τη γνώμη μου, συναντά ένα πρώτο βασικό εμπόδιο στη διδασκαλία του, γιατί βρίσκεται αρκετά πάνω από τον μέσο όρο των φιλολόγων της μέσης εκπαίδευσης, καθόσον στα φιλολογικά τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων δεν διδάσκεται ευρωπαϊκή λογοτεχνία... Το δεύτερο είναι η έκτασή του, αφού σε μια πραγματική ώρα διδασκαλίας θα πρέπει να περιληφθούν δυο συγγραφείς, με αποτέλεσμα ακόμα και ένας επαρκής φιλόλογος να δυσκολευτεί να ανταποκριθεί με τρόπο που να μην προδίδει τις επιδιώξεις του όλου εγχειρήματος. Αυτά, προφανώς, συνυπολόγισε και στάθμισε το καθ' ύλην αρμόδιο υπουργείο και, κατόπιν ωρίμων σκέψεων και αλληπάλληλων συνεδριάσεων των υπηρεσιακών του συμβουλίων, απεφάσισε να δώσει εναλλακτικές λύσεις σε μαθητές και καθηγητές. Έτσι, η *Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία* είναι μεν μάθημα επιλογής, αλλά βαθμολογούμενο, με πιθανές ολέθριες συνέπειες στη μοριοσυλλογή, ενώ, αντίθετα, η σπουδή στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ελκυστικότερη ως μη βαθμολογούμενη και ευκολότερα διεκπεραιούμενη, προσφέρεται και αυτή ως μάθημα επιλογής, όθεν και αναδεικνύεται ως το πλέον δημοφιλές των επιλεγόμενων μαθημάτων. Αν, και παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν και κάποιοι μαθητές που θα προτιμήσουν τη *Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία*, θα πρέπει να εύχονται να μη φθάνουν, ανά λύκειο, τον μαγικό αριθμό 15 (επί συνόλου, συνήθως, εκατοντάδων), γιατί κάποιος φιλόλογος θα αναγκαστεί να συμπληρώσει τις απαιτούμενες από τον κανονισμό ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησής του. Τυχεροί θα πρέπει να αισθάνονται όσοι μαθητές δεν συμπλήρωσαν αυθορμήτως τον απαιτούμενο για τη δημιουργία τμήματος αριθμό, παρά κατόπιν προτροπής και αόκνων προσπαθειών κάποιου φιλόλογου (υπάρχουν, ευτυχώς, αρκετοί και αρκετές ανά την επικράτεια), που θα αναλάβει και τη διδασκαλία...

Διλήμματα των ψηφοφόρων...

1. Το εν λόγω μάθημα θα μπορούσε να αποτελεί μάθημα του βασικού κορμού, δηλαδή υποχρεωτικό και βαθμολογούμενο, ή μάθημα επιλογής. Αφού, από πολλές απόψεις, συνιστά μια παρέμβαση που προσπαθεί να υπερνικήσει τις παρούσες και κυρίαρχες αδράνειες (αποφεύγω τη λέξη "πολιτικό", γιατί θα αφορούσε μόνο τις

προθέσεις των συγγραφέων του, ενώ θα ενσωμάτωνε τη φθορά και την αναξιοπιστία των εκάστοτε κυβερνητικών σχεδιασμών...), μπορούμε να πούμε ότι καλώς δεν εντάχθηκε στα υποχρεωτικά αλλά στα μαθήματα επιλογής.

2. Από τη στιγμή, όμως, που εντάχθηκε στην κατηγορία της επιλογής αλλά ως βαθμολογούμενο, τα εν υπουργείω όργανα άρχισαν να ηχούν τους γνωστούς ήχους τους, αρχής γενομένης από το βασικότερο: προσδιορισμός της "διδασκτέας" ύλης... Δηλαδή, υπάρχουν εν υπουργείω αρμοδιότεροι από τους συντάκτες του βιβλίου, ικανοί να κρίνουν τμήματά του ως περιττά, ενώ και στα κριθέντα ως απαραίτητα θα δώσουν λεπτομερείς οδηγίες διδασκαλίας (και μάθησης, φυσικά...).

3. Αφού το μάθημα εξετάζεται, δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί από τον τηλεοπτικό τρόπο εξέτασης (εύστοχη η παρατήρηση του Νάσου Βαγενά) που καθιέρωσε το σεβαστό υπουργείο, και ο οποίος τρόπος συνίσταται σε συμπλέγματα απαντήσεων του τύπου "σωστό - λάθος", δεόντως επιστημονικών και ακριβοδίκαιων, αφού συμμορφώνονται με τους νόμους των πιθανοτήτων... Υπάρχουν βέβαια και άλλα τηλεοπτικά παιχνίδια, όπως τα *Απίθανα* και *όμως αληθινά*, όπου ακολουθείται ή ίδια επιστημονική μέθοδος "σωστό - λάθος", βάσει της οποίας, για παράδειγμα, ο μαθητής καλείται να εξεταστεί επί της γνωστής παραλογής *Του νεκρού αδερφού*, που αρχίζει με τους στίχους "Μάνα με τους εννιά σου γιους και με τη μια σου κόρη..." απαντών (πάντα "σωστό - λάθος"), δια της συμπλήρωσης των αντίστοιχων τετραγωνιδίων, στις εξής φιλολογικές, άρα και παιδευτικές, ερωτήσεις:

α) *Ο Κωνσταντίνος έπεισε την οικογένειά του να παντρέψουν την Αρετή στα ξένα με το επιχείρημα ότι έτσι θα επεκταθούν οι εμπορικές επιχειρήσεις τους.*

β) *Η Αρετή δε συμμετέχει στο οικογενειακό συμβούλιο επειδή είναι μικρή στην ηλικία.*

γ) *Η Αρετή χαίρεται που βλέπει ξαφνικά μπροστά της τον Κωνσταντή...*

4. Ο Νάσος Βαγενάς, σε μια ύστατη προσπάθεια διάσωσης του όλου εγχειρήματος, αλλά και του διασυρμού όλων των εμπλεκομένων (μαζί και των Ευρωπαίων ανθολογούμενων, μα και των ημέτερων μεταφραστών), κατέθεσε μια συμβιβαστική πρόταση (*Το Βήμα*, 18.10.1998) που συνίσταται στο να αφεθούν οι διδάσκοντες να επιλέξουν αυτοί και κατά περίπτωση τη διδασκτέα ύλη (αποτρέποντας τον προκρούστειο ακρωτηριασμό), οι δε εξετάσεις να γίνουν τουλάχιστον επί αδιδακτου κειμένου, ώστε να αποφευχθούν τα λυσσαλέα λυσάρια και, εν συνόλω, η απονέκρωση του μαθήματος.

5. Μια τελευταία πρόταση θα ήταν το μάθημα να παραμείνει μεν στα επιλογής, αλλά ως μη βαθμολογούμενο, διδασκόμενο σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις προτιμήσεις καθηγητών και μαθητών, πρόταση που μάλλον θα σήμαινε την υποβάθμισή του για τους συντάκτες του βιβλίου, αν ερμηνεύω σωστά τα δημοσιευθέντα στον Τύπο κείμενά τους.

Μετά το κλείσιμο της κάλπης...

Κατά τη γνώμη μου, αυτή η τελευταία εκδοχή θα ήταν η πλέον σωστή αφού, στο σημείο που βρισκόμαστε (η μεταφρασμένη ξένη λογοτεχνία δεν διδάσκεται ακόμα ούτε στα πανεπιστημιακά τμήματα), η παρέμβαση που επιχειρείται από τους συντάκτες της *Νεότερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας* δεν μπορεί να αντιμετωπίσει συνολικά την παγιωμένη και πολλαπλώς αναπαραγόμενη κατάσταση στα λύκεια και,

ουσιαστικά, να ακυρώσει το εξεταστικό μοντέλο του υπουργείου, στο οποίο η γενική ισχύς του αποτελεί δομικό στοιχείο του.

Επιπλέον, είναι λάθος ένα ιδιαίτερο φιλόδοξο αλλά και τόσο κρίσιμο εγχείρημα να εμπλακεί απ' την αρχή στις κατ' εξοχήν φθαρμένες, γραφειοκρατικές και πλέον προσφορές για δυσφημιστικές κορόνες και αδιέξοδες πολώσεις διαδικασίες του εκπαιδευτικού συστήματος, που είναι οι εξεταστικές. Η δυναμική του βιβλίου αφορά τους "ιδιόρρυθμους" εκείνους καθηγητές των λυκείων, κάποιους μαθητές, ελάχιστους "γονείς" και ακόμα όσους σκεπτόμενους πολιτικά και έχοντες τη συνείδηση ότι τα προβλήματα της παιδείας θα πρέπει να αποτελούν πάντα αντικείμενο προβληματισμού, διαλόγου και παρεμβάσεων, πέρα, φευ, από τα συνήθη μισθολογικά και τα τρέχοντα διοικητικά.

Με άλλα λόγια η επιτυχία του βιβλίου θα απαιτούσε μια ευρεία κινητοποίηση ευαισθησιών, απόψεων, κρίσιμων ανθρώπων, θα απαιτούσε ένα είδος κινήματος, που μόνο η ισχύς του θα μπορούσε να αναδείξει και πιθανώς να τροποποιήσει και το εξεταστικό σύστημα, έτσι ώστε το κάθε μάθημα να διδάσκεται και να εξετάζεται με τρόπο συνάδοντα με το περιεχόμενό του και με βιβλία σαν το προκείμενο που μπορούν να γραφούν.

Από ποιους, όμως; Γιατί προφανώς και τα όσα περί κινήματος εκστόμισα μόλις πριν σε καμία περίπτωση δεν αφορούν το συνδικαλισμό των εργαζομένων στη μέση εκπαίδευση, ούτε κάποιο ανάλογο "μέτωπο". Αν κάποιος έθετε στις ανά τη χώρα ΕΛΜΕ τέτοια ερωτήματα, θα ελάμβανε απαντήσεις του τύπου: *να φτιαχτεί μια τριμελής επιτροπή, με έναν εκπρόσωπο της ΟΛΜΕ, έναν πανεπιστημιακό και έναν εκπρόσωπο του υπουργείου, η οποία...'* Όχι, τα βιβλία δεν φτιάχνονται με αυτόν τον τρόπο και εν προκειμένω για τα της λογοτεχνίας δεν σημαίνει τίποτα η "αντιπροσωπευτικότητα" (στην καλύτερη περίπτωση θα είχαμε αντίστοιχα φαινόμενα με αυτά του κινηματογραφικού Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης...), ούτε κατ' ανάγκην η πείρα, οι τίτλοι και οι επετηρίδες. Το συγκεκριμένο βιβλίο δείχνει πως χρειάζονται πρόσωπα υπαρκτά και σημαίνοντα στον αντίστοιχο χώρο, που να κατέχουν και την τέχνη της γραφής, όπως το δίδυμο των πανεπιστημιακών Νάσος Βαγενάς και Τάκης Καγιαλής, πρόσωπα που θα εγγράψουν και αυτό το βιβλίο στο έργο τους, που διακυβεύουν το κύρος τους, και όχι απλώς κάποιοι καθηγητές της μέσης ή της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, έστω και των καλύτερων προθέσεων, που δια της αναθέσεως θα συγγράψουν. Υπάρχουν, ακόμα, νεοελληνιστές, κριτικοί λογοτεχνίας, γνώστες και χειριστές της γλώσσας, δημοσιογράφοι αλλά και διορθωτές (γιατί τα σχολικά βιβλία βρίθουν λαθών), δόκιμοι μεταφραστές, τυπογράφοι και επιμελητές εκδόσεων (η ποιότητα έκδοσης των σχολικών βιβλίων είναι από μέτρια έως απαράδεκτη), ποιητές, πεζογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς, δοκιμιογράφοι, όλοι αυτοί που συνιστούν τη λογοτεχνική "πιάτσα", δηλαδή το σημερινό λογοτεχνικό πρόσωπο της χώρας μας. Η διδασκαλία της λογοτεχνίας, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, δεν μπορεί να γίνεται ερήμην τους, ερήμην του επιπέδου, των κριτηρίων, της αισθητικής και των κατευθύνσεων που διαμορφώνουν. Απαραίτητοι, και εκ των ων ουκ άνευ, φιλόλογοι σαν τον Λάμπρο Πόλκα, τον Νίκο Ταραρά και τον Γιώργο Φράγκογλου, που συμμετείχαν στη συντακτική ομάδα της *Νεότερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας* και "ανέλαβαν να γειώσουν το όλο εγχείρημα στο περιβάλλον της Μέσης Εκπαίδευσης".

Όχι, δεν προτείνω κάποιο νέο "κανόνα", αλλά νομίζω πως θα πρέπει να θεωρείται έωλο ένα σχολικό βιβλίο όταν τα ονόματα των συγγραφέων του δεν λένε απολύτως τίποτα στους έχοντες σχέση με τον αντίστοιχο χώρο. Η *Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία* είναι μια πρόκληση, είναι εν ταυτώ ένα ερώτημα και ένα ανοιχτό ενδεχόμενο, που δεν απευθύνονται στην μακάρια "κοινή γνώμη", που θα ψήφιζε γενικώς "υπέρ του καλού" (βιβλίου), δεν επικαλείται δικολαβικά "το μέλλον των παιδιών μας", αλλά χρειάζεται ψήφο διαρκείας, εγκαλεί τον καθένα με βάση τη θέση, το ρόλο, τις απορρέουσες ευθύνες του και τις χρόνιες αδράνειές μας.